

Simboluri vindecătoare în psihoterapie

Traducere din engleză de
Radu Filip

Cuprins

Partea I. Fundamentele

- 11 **Capitolul 1.** Studiul ritualului:
 psihologia abisală și antropologia interpretativă
- 29 **Capitolul 2.** O abordare interdisciplinară dinamică
 a ritualului și a psihoterapiei

Partea a II-a. O abordare interdisciplinară dinamică

- 50 **Capitolul 3.** Ramura biologică: Interacțiunile
 minte-corp
- 63 **Capitolul 4.** Ramura cognitivă: Antropologia cognitivă
 și rezonanța psihică
- 97 **Capitolul 5.** Ramura psihodinamică: Imagine, proiecție,
 narațiune, coincidență semnificativă și disociere
- 136 **Capitolul 6.** Ramura culturală: Structură și funcție

211 **Capitolul 7.** Inscripții magice și alte creații

241 **Capitolul 8.** Ritualuri de vindecare

287 **Capitolul 9.** Ritualuri de trecere

307 **Capitolul 10.** Ritualuri funerare

Partea a IV-a. Concluzii

358 **Capitolul 11.** Tehnologia ritualului și specialistul în ritualuri

375 **Capitolul 12.** Rezumat

395 Postfață

399 Bibliografie

PARTEA I

Fundamentele

La intersecția dintre psihologie și antropologie se află ritualul. De interes principal în acest volum sunt întrebările: Ce fac ritualurile? Cum funcționează? De ce le efectuăm? Și, cel mai important, cum putem aplica studiul ritualului în practica clinică din psihiatrie și psihoterapie? Pentru a răspunde la aceste întrebări, este important să explorăm relațiile dintre psihologie și antropologie și apoi relațiile dintre psihologie, antropologie și științele cognitive, astfel încât să știm cu adevărat ce ne așteaptă. Aceasta, deoarece o abordare interdisciplinară aprofundată necesită o oarecare reflecție la modul în care psihologia, antropologia și alte discipline s-au raportat unele la altele în trecut. În această primă parte, voi analiza mai întâi relația dintre psihologia abisală și antropologie în ceea ce privește ritualul, urmată de un capitol referitor la biologie și științele cognitive ale ritualului, punând în fiecare moment întrebarea noastră principală: Ce putem să învățăm de la cele mai strălucite minți care au studiat ritualul și cum am putea, în mod potențial, să folosim acest lucru pentru a modela practica clinică? Pentru a oferi un răspuns cu adevărat interdisciplinar la această întrebare, voi elabora ceea ce eu numesc modelul „interdisciplinar dinamic” al psihologiei.

În partea a doua, după ce am oferit un model de înțelegere a ritualului dintr-o perspectivă multidisciplinară, trec în revistă teoriile specifice cu privire la ritual, care au apărut în trecut din fiecare disciplină. În Capitolul 3, vom investiga științele cognitive ale religiei și ritualului și voi elabora conceptul meu de „rezonanță psihică” — un concept cu o aplicabilitate extinsă în studiul folclorului, în general, dar cu o aplicabilitate specifică în psihoterapie. În Capitolul 4, trec în revistă diferitele teorii antropologice cu privire la ritual, de la teoreticienii timpurii la dezvoltările mai recente. În Capitolul 5, vom aplica realmente studiul ritualului în cazul

10 practicii clinice, tratând întâlnirile medicale moderne într-un context ritualic, începând cu efectele biologice ale ritualului în calitate de efecte „placebo”; trec în revistă, de asemenea, efectele ritualului din perspectiva modelului structural biogenetic. În sfârșit, în Capitolul 6, vom folosi lucrurile pe care le-am învățat și le vom compara cu conceptele psihodinamice obișnuite, care pot fi aplicate ritualului, incluzând aici proiecția, construcția narativă și coincidența semnificativă, printre alte efecte, și vom explora felul în care studiul ritualului poate justifica aceste concepte psihologice și poate să ofere sugestii pentru demersul psihoterapeutic.

În partea a treia, prezint diferite exemple de ritualuri din istorie, antropologie, folclor și studii transculturale pentru a ne adânci înțelegerea cu privire la ritual. Sunt discutate diferite tipuri de ritualuri: inscripțiile magice descoperite de arheologi și de istorici (în Capitolul 7), ritualurile de vindecare (Capitolul 8), ritualurile magice manipulative (Capitolul 9), ritualurile privind etapele vieții și tranzițiile culturale (Capitolul 10) și, probabil, cele mai elaborate și intense ritualuri dintre toate — cele care se ocupă de moarte și de cei decedați (discutate în Capitolul 11). În aceste capitole vom investiga modalități de-a aplica principiile acestor diferite tipuri de ritual la interacțiunile clinice moderne.

În partea finală a volumului voi explora punctele principale pe care le putem reține din prezentul studiu, inclusiv o discuție cu privire la elementele principale care se regăsesc în ritualuri și în funcțiile acestora, și vom termina cu o privire la modul în care am putea construi noi ritualuri, ca parte a „tehnologiei” structurii și funcției ritualului, cu scopul de a le aplica în practica și teoria clinică.

Studiul ritualului: psihologia abisală și antropologia interpretativă

Fiecare om civilizat, indiferent de nivelul conștiinței sale, este încă, în straturile adânci ale psihicului său, un om arhaic.

– Carl Jung (2011, par. 105, p. 64)

Introducere

Eu sunt în viață datorită unei vrăji magice. Așa cum scria bunicul meu Frank Goodwyn în celebra lui autobiografie, *Life on the King Ranch (Viața la King Ranch)*, atunci când era un copil, s-a îmbolnăvit de o difterie ce-i putea fi mortală. Un muncitor din partea locului, Don Federico, care era bun prieten cu bunicul meu și mult mai mare ca vârstă decât el, știa, însă, că exista ceva mult mai sinistru de-atât, cunoscut ca *ojo* sau „deochi”. În ținutul sălbatic din Texas de pe vremea aceea, *ojo* era cunoscut ca fiind o boală care nu-i afecta decât pe copiii care fuseseră admirați de către o persoană mai în vârstă și care nu-l mângâiasse pe copil. Potrivit folclorului, niciun doctor nu putea să vindece *ojo* și nicio vrajă

nu putea să-l anuleze. Numai cel care-l cauzase putea să-l îndepărteze spunând și făcând cuvintele și semnele potrivite. Atunci când s-a îmbolnăvit bunicul meu, doctorul Joseph Shelton a fost chemat de către bunicii mei, iar acesta a făcut o călătorie eroică de optzeci de kilometri cu drezina, din Kingsville până la patul bunicului meu. Cazul era grav — prea multe perfuzii l-ar fi omorât, iar prea puține ar fi lăsat difteria să-l ucidă. A fost aleasă o doză mai mare. Don Federico, însă, pe care bunicul meu îl știa ca „Bătrânul Eeky”, era sigur că el provocase boala și, cu toate că străbunicii mei credeau că erau doar niște superstiții prostești, l-au lăsat pe Bătrânul Eeky să vină la patul bunicului meu la insistențele repetate ale acestuia. Bătrânul Eeky s-a închinat, a făcut semnele potrivite și a spus cuvintele potrivite și, așa cum spune bunicul meu: „*Ojo* a fost îndepărtat. Am delirat o vreme și, câteva luni după ce m-am făcut bine, încă nu puteam să urc scările verandei fără să mă clatin. Mama și tata spuneau că serul doctorului Shelton era cel care mă vindecase, dar Bătrânul Eeky știa că revenirea mea se datora semnelor și cuvintelor potrivite” (Goodwyn, 1993 [1951], p. 44).

Fiind eu însumi medic, probabil că acum câțiva ani aș fi fost puternic înclinat să fiu de acord cu străbunicii mei. Dar cunoștințele medicale se extind în arii care nu au fost explorate anterior și, așa cum voi arăta în această carte, este destul loc și pentru Bătrânul Eeky în teoria noastră cu privire la efectele ritualului, culturii și tradițiilor asupra minții și corpului — două lucruri despre care, cândva, se credea că n-au nicio treabă cu astfel de aspecte.

Ființele umane sunt creaturi ale magiei și ritualului. În decursul istoriei, ne-am uitat la zei, salvatori, spirite, strămoși și puteri misterioase, așteptând să ne ajute să ne trăim viețile. Progresul științei moderne, în ciuda declarațiilor truface care afirmă

contrariul, nu au schimbat prea multe în ce privește existența umană cotidiană. În multe feluri, suntem creaturi ale ritualului și dăm o semnificație simbolică multora dintre lucrurile pe care le facem. Unii, încă de la Freud (din vremurile moderne), au văzut o corespondență interesantă între comportamentul din tulburarea obsesiv-compulsivă și ritualurile și tradițiile mai puțin patologice ale culturilor indigene. Carl Jung a detaliat ideea de ritual și mit, ca fiind ușor de înțeles dintr-o perspectivă psihologică. Psihologii de mai târziu au explorat și mai aprofundat ideea de ritual ca acțiune psihică și chiar au folosit conceptul de „ritual” în terapie, dar în realitate ideea că savanții care studiază ritualul pot influența practica psihoterapiei este una care nu a primit întreaga atenție pe care o merită. Așa cum vom vedea, savanții care studiază ritualul au foarte multe să ne învețe cu privire la felul în care sufletul uman este realmente încărcat de elemente sociale și ritualice, iar eu cred că putem folosi aceste cunoștințe extinse pentru a ne cizela practicile psihoterapeutice. Așa cum vom vedea, efectele placebo, „rezonanța psihică” (așa cum o conceptualizez eu) și numeroase efecte culturale pot fi înțelese dintr-o perspectivă psihodinamică și folosite în demersul terapeutic.

Studiul ritualului în psihologie și antropologie

Pentru a face aceasta, trebuie, mai întâi, să înțelegem ce este, cu exactitate, un ritual. Numai după aceea putem încerca să aplicăm analizele erudite privind ritualul la studiul psihoterapiei. Este bine cunoscut că, în majoritatea societăților, atunci când etnografiile întreabă despre semnificația din spatele unui ritual anume, adesea participanții nu au răspunsuri pregătite sau dau răspunsuri superficiale sau disprețuitoare, provocând multă frustrare

în rândul antropologilor (Whitehouse, 2004, p. 195). Prin urmare, analiza ritualului nu este o problemă simplă și necesită o studiere atentă, dintr-o diversitate de unghiuri. Fiecare cultură cunoscută are ritualurile ei magice, destinate să acceseze așa-numitele tărâmurile „supranaturale”, pentru a ne ajuta în viața noastră cotidiană — fie că sunt rugăciuni către zei, farmece, remedii din plante, vrăji magice sau orice altceva (Brown, 1991). Toate practicile magico-religioase sunt, desigur, expresii culturale; fiecare cultură are propriul set de ritualuri și/sau vrăji, magie populară sau obiceiuri pe care le performează pentru a fi de ajutor în diferite domenii ale vieții. Ceea ce este important în legătură cu acest lucru, așa cum vă voi arăta, este că aceste expresii *nu sunt întâmplătoare*. Cu alte cuvinte, farmecele ritualice pot să difere mult, dar nu sunt complet arbitrare; ele urmează niște tipare specifice care sunt legate de constructe psihologice universale și de situații care se repetă. Practica magică rituală, la fel ca toate tradițiile magico-religioase, supraviețuiește prin transmiterea din generație în generație — chiar și tradițiile care folosesc o „carte sacră” rămân totuși credincioase unei *interpretări culturale specifice* acelei cărți, interpretare care funcționează într-un anumit context cultural. În plus toate religiile „cărții” au și un volum considerabil de practici populare în jurul lor, care adesea sunt, în mod interesant, în contradicție directă cu ceea ce „experții” spun că ar zice aceste cărți sfinte.

Psihologia și antropologia se referă, amândouă, la comportamentul uman, dar abordările lor au fost în mod tradițional diferite. În psihologie, de exemplu, în mod tradițional, datele strânse erau din rândul membrilor propriei culturi a omului de știință, erau culese în mod individual, iar investigatorul era adesea un medic, ca Freud sau Jung. Din contră, antropologia merge dincolo

Resurse psihologice

de cultura de origine pentru a studia o cultură complet diferită, uneori fiind nevoie de ani întregi pentru a înțelege obiceiurile străine ale altor oameni. Poate că tocmai din cauza acestor abordări diferite psihologia și antropologia s-au îndepărtat una de alta din primele lor zile. În ciuda acestui lucru sau chiar din cauza lui, este, prin urmare, cu atât mai frapant atunci când și psihologii, și antropologii ajung la observații similare (deși nu identice).

Două discipline, o singură umanitate

Relația dintre antropologie și ceea ce acum se numește psihologie „abisală” — ca s-o diferențiem de psihologia cognitivă, bazată mai mult pe experimente — a fost una turbulentă de-a lungul istoriilor ambelor discipline. În special, gândirea lui Sigmund Freud și a lui Carl Jung s-a observat că se potrivește, dar se și ciocnește în multe feluri cu cea a antropologilor Claude Lévi-Strauss, Émile Durkheim, a filosofului Lucien Lévy-Bruhl și a altora (Gras, 1981; Greenwood, 1990; Segal, 2007; Staude, 1976).

Freud, Jung și Lévi-Strauss, de exemplu, au propus toți o serie de atribute universale și colective ale naturii umane, fapt care presupune o întoarcere la un model mai arhaic de gândire, dar fiecare a oferit o altă caracterizare a acestei naturi. Oricum, ambele discipline s-au influențat una pe cealaltă de foarte devreme. Staude, de exemplu, susține că „importanța teoriei psihanalitice a inconștientului pentru explicarea originilor și semnificației fenomenelor culturale a fost extraordinară” (Staude, 1976, p. 305). Staude arată că Jung s-a inspirat foarte mult din lucrările lui Durkheim, Lévy-Bruhl și a multor altora din școala franceză de sociologie (*ibid.*, p. 314).

Staude remarca faptul că Jung mai ales a amestecat tradițiile filosofice germane cu teoria sociologică franceză (*ibid.*, p. 334).

16 Jung s-a simțit legat în mod natural de școala durkheimiană și a adoptat conceptul de „reprezentare colectivă” al lui Durkheim, un termen pe care el i l-a atribuit lui Lévy-Bruhl, care-i știa personal și pe Durkheim, și pe Jung. Mai mult decât atât, Durkheim a fost coleg de școală cu Pierre Janet, un psiholog care a avut, și el, o influență semnificativă asupra gândirii lui Jung (Greenwood, 1990, p. 486; Haule, 2011).

Paralelele și interconectările, intenționate sau nu, nu se opresc numai la Durkheim și Jung, în ciuda zecilor de ani în care ambele discipline au continuat să se îndepărteze. Referitor la activitatea lui Claude Lévi-Strauss (2011), mai mulți autori au observat că prezintă „câteva similarități frapante, chiar dacă neintenționate” cu modelele psihanalitice ale psihicului individual:

Atunci când Freud a descoperit inconștientul personal, iar Jung inconștientul colectiv, Lévi-Strauss a elaborat un model conceptual al structurilor minții umane în care pot fi încadrate și concepția freudiană, și cea jungiană, ba chiar multe altele.

(Staudé, 1976, p. 326)

Lévi-Strauss, la fel ca Jung, a căutat să înțeleagă cum funcționează mintea pornind de la înțelegerea mitului și identificând o structură comună între cele două. Lévi-Strauss a avut tendința să nu-l ia în considerare pe Jung, dar antropologii de mai târziu au observat că Lévi-Strauss l-a interpretat greșit pe Jung și că nu a recunoscut multele similarități dintre abordările lor, și anume bipolaritatea lor, modelele lor formaliste și abordările lor dialectice (Gras, 1981, p. 471).

Pentru a facilita o integrare mai sistematică și mai coerentă a psihologiei abisale și a antropologiei în cadrul științei rituelului, un bun punct de pornire este recunoașterea faptului că „inconștientul colectiv” al lui Jung împărtășește multe afinități cu acea *conscience collective* a lui Durkheim, precum și cu „gândirea sălbatică” a lui Lévi-Strauss și că acești teoreticieni par să-și fi influențat unul altuia gândirea, în mod indirect. Însă exact așa cum Durkheim și antropologii de mai târziu probabil că nu au asimilat complet teoria psihanalitică în teoriile lor cu privire la psihicul individual, nici modelele psihanalitice nu prea au integrat până la capăt importante contribuții ale antropologiei simbolice. Punctul comun esențial dintre gânditorii din psihologie și antropologie este că toți au propus un „element colectiv” al minții care este influențat de către societate și ajută la crearea ei (Staude, 1976, p. 316).

Va fi evident că modelele psihicului individual și cele ale psihicului social se suprapun foarte mult și sunt strâns întrețesute, deși nici psihologia abisală, nici antropologia nu le-au integrat complet pe cele două. Motivul pentru care antropologii i-au acordat mai multă atenție lui Freud decât lui Jung, în ciuda afinității mai apropiate față de Jung, probabil că ține de o neîncredere în stilul de a scrie și de a gândi al lui Jung, mai mistic, mai confuz. Atitudinea față de Jung pe care au adaptat-o mulți specialiști din științele sociale poate fi rezumată de comentariile psihologului Jean Piaget: